

УДК 94 (410)

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА УРЯДУ МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті систематизуються й аналізуються основні групи історіографічних джерел про теоретичні та практичні засади неоконсерватизму, його британської моделі «тетчеризму» у царині соціальної політики; про методи, інструменти й результати уряду Маргарет Тетчер в реалізації засад соціальної політики та про подальші перспективи дослідження проблеми.

Ключові слова: історіографія, неоконсерватизм, тетчеризм, монетаризм, Маргарет Тетчер, приватизація, «демократія власників», безробіття, соціальне забезпечення, антигегемонні тенденції, споживачі освіти, «середній клас».

Постановка проблеми. В останній чверті ХХ століття однією з найвпливовіших на Заході політичних ідеологій була ідеологія неоконсерватизму. Неоконсервативна модель економічного розвитку почала домінувати в економічній науці та господарській практиці з середини 1970-х років, а 1980-і роки пройшли у розвинених країнах під знаком «консервативної хвилі» та «ринкового ренесансу».

Щоразу, коли країни Заходу перебудовували свої суспільні відносини, оновлювали виробничі технології, відроджували, здавалося б, давно забуті духовні цінності та ідеї, завжди існували суспільні верстви, класи, які дбали про збереження попередніх порядків, забезпечували їм багатство, владу, привілеї. Водночас консерватизм надавав розвитку суспільства певної сталості, виконуючи роль гальма на крутих поворотах історії.

Становлення й еволюція неоконсервативної моделі суспільних відносин було зумовлене цілим комп-

ПУНЬКО В.М.,
аспірантка
кафедри всесвітньої
історії Донецького
національного
університету
імені Василя Стуса

лексом соціально-економічних, політичних і соціально-психологічних причин, які називали через загострення конфлікту між попередньою кейнсіанською моделлю розвитку капіталізму і новими вимогами до змісту і спрямованості його розвитку, які сформувалися в результаті прискореного науково-технічного прогресу.

Неоконсерватизм реалізовувався у різних країнах по-різному, відповідно до національних традицій та обставин. 1980-і роки ввійшли в британську історіографію під назвою «тетчерівське десятиріччя», що свідчить про досить помітний вплив на життя британського суспільства прем'єр-міністра країни і лідера консервативної партії М. Тетчер. 4 травня 1979 року був обраний не просто 48-й прем'єр-міністр, в цей день почалася нова епоха. Уряд Тетчер взяв енергійний старт і з перших місяців почав активно здійснювати політику монетаризму, неоконсерватизму або, як пізніше стали її називати, тетчеризму. Водночас Маргарет Тетчер та її однодумці перетворили «монетаризм» з економічної моделі в цілісну соціально-політичну концепцію світоглядного рівня.

Стан наукової розробки теми. З моменту урядування М.Тетчер минуло чверть століття. Нагромадилась розлога документальна та історіографічна база, створена як під час урядової діяльності М.Тетчер, так і після неї. На часі підведення здобутків та виявлення існуючих лакун у вітчизняній та зарубіжній історіографії тетчеризму в соціальній сфері. Зауважимо, що для низки країн з перехідною економікою, в тому числі України, такі засади тетчеризму, як «демократія власників», «індивідуалізація» відносин, приватизація послуг, «держава благоденства», чесно зароблені гроші становлять не лише науковий, але й життєво важливий практичний інтерес. Становлення в Україні багатопартійної політичної системи і парламентської демократії в умовах постійних економічних труднощів і підвищення соціальної напруги неминує веде до того, що теоретичні і практичні напрацювання в рамках консервативної ідеології мають зайняти гідне місце в ціннісній шкалі українських політологів, соціологів та істориків. В зв'язку з цим звернення до історії політики соціального реформізму британських консерваторів у 80-х роках ХХ століття видається цілком виправданим і актуальним. Водночас в українській британістиці відсутні історіографічні дослідження, які б узагальнили та систематизували здобутки наук про політику соціального реформування уря-

ду М.Тетчер та з'ясували перспективні напрямки майбутніх дослідницьких пошуків.

Метою статті є комплексне вивчення широкого спектру історіографічних джерел про соціальну політику британського уряду Маргарет Тетчер у 1979-1990 роках та аналіз на цій основі всієї складності й суперечливості оцінок, методів, інструментів й результатів тетчеризму в соціальній сфері, з'ясування їх об'єктивності і правомірності стосовно предмету дослідження, визначення місця вітчизняної і зарубіжної історіографії в нормативно-ціннісній системі наукової творчості, відстеження основних концепцій історіографії проблеми.

Мета дослідження передбачає розв'язання таких завдань:

- виявлення, систематизацію й характеристику основних груп історіографічних джерел з проблематики соціальної політики уряду Маргарет Тетчер;
- ідентифікацію та аргументацію відповідно до сучасних вимог історичної науки дефініцій та понять британської моделі неоконсерватизму – тетчеризму;

- з'ясування рівня осмислення вченими причин й специфіки реалізації концепції тетчерівської соціальної стратегії, усталення концептуальних та типологічних підходів щодо цього;

- визначення міри дослідженості та з'ясованості в документальній, мемуарній, економічній, історичній та політологічній літературі позитивних й негативних результатів тетчеризму в соціальній політиці Великої Британії;

- встановлення можливих перспективних напрямів подальших творчих пошуків з питань соціальної політики уряду Маргарет Тетчер.

Об'єктом дослідження стали різноманітні за характером і різножанрові історіографічні джерела радянського, вітчизняного та зарубіжного походження: мемуари, колективні та індивідуальні монографічні праці, історичні нариси, політичні біографії, профільні статті та розвідки.

Предметом наукового вивчення визначено історіографічний процес і відображення в ньому розвитку знань про соціальну політику британського уряду М.Тетчер, характер й глибину осмислення цієї політики, рівень фактологічної насиченості аналізованого процесу, об'єктивність оцінок й ступінь аргументованості дослідників.

Хронологічно охоплені мемуари, наукові колективні та індивідуальні праці, статті та розвідки, створені як упродовж урядування М.Тетчер,

так і після нього, включаючи найновіші видання XXI сторіччя.

Виклад основного матеріалу. У результаті вивчення та комплексного аналізу спеціальної літератури та джерел визначено наступні їх типи: 1) збірники документів та матеріалів; 2) мемуари та епістолярна література і публіцистика; 3) радянські студії колективного та індивідуального характеру; 4) дослідження англословянських науковців та публіцистів; 5) напрацювання російських вчених пострадянського періоду; 6) праці вітчизняних британістів.

Першу групу проаналізованих нами джерел становлять праці теоретиків-основоположників економічного лібералізму та монетаризму, таких як М.Фрідман, з яким М.Тетчер була особисто знайома, відвідувала його лекції і захоплювалася його концепцією [1] та Ф.Хайєк [2], самого британського прем'єр-міністра Маргарет Тетчер, в яких вона висловлює своє власне бачення історичної ролі неоконсерватизму, теоретичних й практичних засад соціально-економічної політики керованого нею уряду. В мемуарній літературі особливе місце займають спогади самої Тетчер. В них вона представила детально документовану власну версію своєї діяльності на посаді прем'єр-міністра і тим самим внесла серйозний внесок у «тетчерознавство». Мемуарний доробок М. Тетчер дозволяє зрозуміти епоху, в якій вона жила і працювала, її ідеї, настрої суспільства, психологію британців, їх ставлення до тетчеризму [3; 4; 5; 6].

Широке коло проблем неоконсерватизму, на прями його практичного втілення в життя Великої Британії відображають виступи, доповіді, прес-конференції, інтерв'ю прем'єр-міністра Великої Британії М. Тетчер з 1979 по 1990 рік. Програма втілення в життя неоконсервативної ідеології, яка отримала назву тетчеризм, представлена документами Консервативної партії: «Правий погляд» та «Правий погляд на економіку» [7]. Ці документи є важливим джерелом інформації щодо неоконсервативної революції, внутрішньої соціально-економічної політики урядів торі та зовнішньополітичних аспектів неоконсерватизму.

Світло на багато сторін роботи уряду в галузі соціального реформування проливають спогади колег Тетчер по тіншовому кабінету і кабінету міністрів [8].

Соціально-політичні реформи М. Тетчер найбільш докладно у радянській історіографії були розглянуті в роботі С. Перегудова. Він у дослі-

дженні «Тетчер і тетчеризм» аналізує особливості та характерні риси британського неоконсерватизму, головним «архітектором» якого була М. Тетчер. Науковцем розглядаються зміни, які були внесені Тетчер та її урядом в суспільно-політичне життя країни, а також причини, які привели до її відставки. Автор показує процес звернення консервативної партії на чолі з М. Тетчер до соціальних проблем і переконливо доводить, що включення соціальної тематики в передвиборну програму торі зіграло важливу роль. С. Перегудов звертає увагу на формування ставлення консерваторів до проблем освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та житлової політики. У той же час багатогранність особистості прем'єр-міністра зумовила неоднозначну оцінку автором її життя і діяльності [9].

С. Перегудов у своїй статті «Неоконсервативна модель суспільних відносин (соціально-економічний аспект)» простежив на прикладі тетчеризму еволюцію й трансформацію ідейно-теоретичних настанов та практичної політики неоконсерватизму. Автор наповнив практичним змістом цілу низку гасел, які оприлюднювала М.Тетчер. Зокрема, гасло створення у Британії «демократії власників», здійснення «деколективізації», «посткорпоратизму», з'ясував взаємозалежність та відмінності між «етатизмом» і «сильною державою» тощо [10].

Л.М. Замятін, посол СРСР у Великобританії, будучи особисто знайомий з М.Тетчер, проаналізував філософію тетчеризму, ідеологічну основу якого, на його думку, складають декілька елементів: вільне підприємництво, особиста ініціатива і крайній індивідуалізм. Він характеризує консервативний уряд, як непримиренного ворога соціалізму, відзначаючи в той же час, що тетчеризм «стосовно до специфічних умов Британії 1980-х років виявився досить ефективним» і показав «здатність пристосовуватися до мінливих соціально-економічних реалій» [11, с.53-56].

Сучасна російська історіографія є більш ґрунтовною та об'єктивною. За 1990 рр. та перше десятиріччя XXI століття була створена широка палітра досліджень, в якій відображені всі основні напрями розвитку консервативної теорії і практики, вивчені основні закономірності економічних, політичних і соціальних процесів, що відбувалися у Великобританії в останній третині ХХ століття.

К. Гаджієв і С. Перегудов в монографії «Сучасний консерватизм» дослідили ідейні основи,

передумови, політичну та соціально-економічну практику сучасного консерватизму. До того ж дослідники назвали «тетчеризм» політичним та історичним феноменом [12].

Найновішим дослідженням в сучасній російській історіографії є монографія С. Перегудова і А. Терентьева «Найвпливовіша жінка. Залізна леді». В ній науковці змальовують розлогу картину практичної реалізації стратегії тетчеризму, її результатів: як, наприклад, приватизацію державних підприємств і створення «демократії власників», боротьбу з профспілками, реформування «держави загального добробуту» [13, 201-266].

На особливу увагу заслуговують статті відомої дослідниці Явнної І. І., присвячені діяльності М. Тетчер, особливо в соціальній сфері, та її життя після відставки, які стали основою для її дисертаційного дослідження «Проблеми соціального реформування в політиці консервативного уряду М. Тетчер 1979-1990 рр. В своєму науковому доповідку авторка розкрила суспільно-політичну та соціальну ситуацію у Великобританії, на фоні якої протікала реформаторська діяльність уряду М. Тетчер в соціальній сфері, дала всесторонній аналіз політики соціального реформування. Вона показала глибину впливу соціальних проблем на суспільно-політичне життя країни і соціальне життя в цілому. Особливу увагу дослідниця приділяє міжпартійній боротьбі в ході розгляду найбільш важливих законопроектів в сфері освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення і житлової політики [14; 15; 16].

Як зазначається у проаналізованій нами науковій літературі, консервативна партія Великобританії створила і втілила в життя особливий варіант проведення соціальної політики. М. Тетчер, окрім розрахунку ринкової ефективності, виходила з необхідності відродження соціальної активності та відповідальності особистості, підтримки інтересів конкретної людини, яка бореться за покращення свого життя, а не сподівається на допомогу держави. Її вислів «безкоштовний сир лише в пастці» став символом цієї соціальної ідеології, яка отримала назву «неоконсерватизм» [19, с.1-9].

Вивчена й проаналізована нами історична та економічна література, наукові статті, що становлять окрему групу джерел, дають загальну картину соціально-економічного становища Великобританії наприкінці 1970-х років. Саме в цей час журналісти називають Великобританію «хворою країною Європи». І на це було безліч підстав: інфляція виросла до 15% на рік, знизилася продук-

тивність праці, скоротився обсяг промислового виробництва, скорочувався рівень життя населення. Кризові явища 70-х років ХХ століття допомогли усвідомити, що кейнсіанська концепція «держави благоденства», - широкого державного регулювання економіки, заснованого на соціальних пріоритетах і на активному державному підприємстві, майже вичерпав свій потенціал [11; 12; 17, с.100; 18].

Сучасна історіографія підтверджує й оперує конкретними даними про те, що найважливішими проблемами на рубежі 1970-х – 1980-х років для британців були не лише стан економіки, а й проблеми в соціальній сфері (безробіття, незабезпеченість житлом, недостатнє фінансування освіти та медицини). Політика консерваторів на чолі з М. Тетчер у соціальній сфері отримала назву «соціальний консерватизм». То ж не дивно, що, прийшовши до влади 4 травня 1979 року, головне своє завдання на посаді прем'єр-міністра М. Тетчер вбачала в поверненні політичного та економічного престижу Великобританії [19, с.3].

В одному зі своїх інтерв'ю М. Тетчер так відповіла на питання про соціальну державу: «Люди повинні бути готові взяти особисту відповідальність за своє власне майбутнє. Легко казати, що повинні робити інші люди, набагато важче зробити щось особисто для себе самостійно. Але саме це і є демократія» [7].

Дослідники Л. А. Бунькова і В. І. Камінський суголосні в тому, що соціальна політика уряду Тетчер не тільки призвела до падіння життєвого рівня найбідніших верств населення, а й спричинила маргіналізацію широких прошарків населення. Знижувалися державні витрати на соціальні програми, був взятий курс на широку приватизацію соціального обслуговування. Передбачалося, що держава повинна допомагати лише тим, хто не може забезпечити себе сам: недієздатним, хронічно хворим, інвалідам, сім'ям з низьким заробітком. Відчутно скоротилася частка державних витрат на науку, освіту та охорону здоров'я. Тобто, тим, хто заробляє, немає потреби задарма лікуватися і вчитися [19, с.3; 20, с.35-36].

С. П. Перегудов в статті «Маргарет Тетчер» доволі позитивно ставиться до економічної політики (приватизації, боротьби з профспілками) прем'єрки, натомість критикує соціальну. Він так охарактеризував соціальну політику М. Тетчер: «У внутрішній політиці проголошена Тетчер ставка на «економію», «індивідуальний успіх», «конкуренцію», «право на нерівність», а також «необ-

хідність стояти на власних ногах» на практиці являє собою соціальну сегрегацію. Це заохочення тих, хто має все і в кого найкращі шанси піднятися наверх [18, с. 74]. Автор акцентує увагу на тому, що у сфері «закону і порядку» Тетчер пріоритетними вважала такі завдання: 1. боротьба з профспілками; 2. зміцнення поліції. Він доводить, що саме ці завдання були для неї найпріоритетнішими і саме для цього виділялася значна кількість коштів з державного бюджету. Перегудов наводить факти, які підтверджують, що під час урядування М. Тетчер витрати на утримання поліції зросли майже в півтора рази, тоді як кошти, які виділялися на освіту, залишилися на тому ж рівні, а асигнування на нове житлове будівництво зменшились на 60%. Дослідник навіть говорить про певну соціальну поляризацію Великобританії як наслідок соціальної політики урядів Тетчер. Крім того, він називає тетчерівські методи «лікування Британії» гіршими від «самої хвороби» [18, с. 75-83].

В своєму науковому доробку В. В. Вірченко, на протипагу Л. А. Буньковій, В. І. Камінському та С. П. Перегудову, наводить аргументи того, що британське суспільство стало жити за тетчеризму краще. Соціальна допомога у вигляді субсидій, безкоштовних сніданків, матеріальної допомоги малозабезпеченим сприймалася Тетчер як прояви державної слабкості, які множать число «нахлібників», то її реформи проводилися під гаслами «індивідуальності», «працелюбності», «приватної ініціативи», «кожен сам за себе». І це, на думку дослідниці, мало позитивні наслідки. Авторка наводить такі факти: усе більше британців почали відносити себе до представників «середнього класу»; середні доходи населення за десять років виростили на 23%; більше 1 млн. британців викупили своє житло в державі; державна політика разом із зростанням доходів зробила більш доступнішими для своїх громадян приватні будинки, автомобілі, побутову техніку, приватну медицину та освіту. Але вона суголосна з вищеназваними дослідниками в тому, що соціально-економічна політика Тетчер призвела до збільшення розшарування суспільства. До того ж підвищення рівня життя британців відбувалося нерівномірно [17, с. 100-101].

Українські науковці А. Ф. Трубічук та О. С. Черевко в статті «Особливості соціально-економічної політики британських консерваторів у 1979-1990 рр.» переконливо доводять, що наприкінці 80-х рр. ХХ ст. консерваторам вдалося переломити споживацьку тенденцію в настроях значної частини бри-

танського соціуму, «психологію сподівання», що лише державне регулювання здатне гарантувати їм пристойний життєвий рівень. Натомість прийшло розуміння того, що кожен може стати господарем своєї долі і за певних умов забезпечувати собі більш високі прибутки, домагатися фінансових успіхів [21; 22].

Всебічне та комплексне вивчення історіографічного здобутку дозволило з'ясувати те, що філософія Тетчер носить відкрито антигегалітарний характер. Сформувавши політику, вона, не відступаючи, втілює її в життя. Політичне значення такої лінії вона вбачала в тому, щоб у широких прошарків населення прищеплювалась впевненість в стабільності основних установок тетчеризму. Оскільки Тетчер не належала до традиційного британського естеблїшменту, а була вихідцем з дрібної буржуазії, то й не дивно, що вона зберігала міцні симпатії до цього середовища. Цим пояснюється те, що важливим елементом ідеологічної концепції тетчеризму стали проголошене консерваторами повернення до «вікторіанських моральних цінностей», повага до сім'ї і релігії, закону і порядку, бережливість, акуратність, працелюбність, самостійність. Вона висунула на перший план прості, зрозумілі кожному гасла: збереження законності і порядку, кожен отримує те, що заробив [9; 16; 21; 22].

Вислів, який часто використовувала М. Тетчер, – «демократія власників» – включав у себе не тільки максимально широке поширення приватного підприємництва, приватизації державних підприємств, фірм і галузей, впровадження принципів приватного підприємництва в сферу соціальних послуг, але й перетворення значної кількості найманих працівників в акціонерів і співвласників фірм і підприємств, на яких вони працюють. За період перебування М. Тетчер при владі зросла частка дрібних акціонерів (в результаті пільгового розпродажу акцій компаній і корпорацій, переданих з рук держави в приватну власність), і склала в 1987 р. 20% всього дорослого населення (проти 7% в 1979 р.). Кількість людей, які мали «власну справу», зросла з 2,3 млн. у 1982 р. до 2,7 млн. у 1987 р. Кожного тижня формувалося майже 900 нових фірм, загалом же протягом року їх було зареєстровано 1,51 млн. Надавалися податкові пільги на капіталовкладення в дрібні компанії. Уряд створив спеціальний фонд допомоги безробітним, що мав стимулювати залучення і цієї категорії британців до процесу приватизації, виділяв бажаним кредити для налагодження власного бізнесу.

Чисельність осіб, що займалися індивідуальною трудовою діяльністю, а також працюючих на сімейних підприємствах, зросла протягом 80-х років ХХ ст. на 1 млн. і перевищила 3 млн. – більше ніж за попередні 30 років. За рахунок цього зайнятість зросла на 11% [21; с. 131].

Як вказують науковці А. Ф. Трубайчук та О. С. Черевко, уже в другій половині 80-х років ХХ ст. на зміну жорсткій економії перших років урядування М. Тетчер прийшло підвищення заробітної плати державним муніципальним службовцям, вчителі отримали надбавку до заробітної плати у розмірі 22% протягом 1987-1988 рр. [22; с.95].

На рубежі 70-80-х рр., коли стали відчутними нові потреби виробництва і економічного розвитку, освіта стала розглядатися як важливий фактор прогресу. Саме тому, Тетчер виділила реформування освіти як один з найголовніших напрямків своєї соціальної політики. Очевидним, за історичними джерелами, було те, що в період перебування на посаді міністра освіти в уряді Е. Хіта, Тетчер впритул зіштовхнулася з проблемою переповнених класів, нестачі вчителів, вкрай скупю матеріальною базою багатьох шкіл і зі «зниженням стандартів», тобто рівня викладання і рівня знань учнів. До того ж станом системи шкільної освіти були невдоволені як батьки, так і широка громадськість.

Дослідники С. П. Перегудов, І. І. Явнова, Л.А. Бунькова, А. А. Сбруєва, Н. В. Яременко констатують те, що головне завдання консерваторів полягало в тому, щоб не допустити реалізації ідеї загальної і рівної середньої освіти, яку запроваджували лейбористські уряди. Річ у тому, що на базі двох основних типів шкіл, які функціонували в Англії – «граматичних», в які діти вступали на підставі екзаменів та тестів, і після її закінчення могли вступати до вищих навчальних закладів, та «сучасних», які не давали права вступу до вищої школи, лейбористи створювали так звані «об'єднані» школи [13; 15; 19; 23; 24].

Вже у першій програмній заяві «Правильний підхід», яка лягла в основу «Хартії батьків», неоконсерватори сформулювали свою програму у системі освіти. Зводилася вона до того, щоб надати батькам всю інформацію про існуючі школи, щоб ті мали свободу вибору, а також мали право брати участь у шкільних радах тощо. Як один із варіантів запланованих змін пропонувалася система запровадження ваучерів, які видавали батькам з правом

передачі їх у будь-яку обрану ними школу. Батькам надавалося право, якщо дитина не виявила бажання мати середню освіту, забирати її з школи і віддавати учнем на підприємство, або на курси професійної підготовки. Всі ці ідеї були відображені в законах 1980, 1986 і 1988 років. Передовсім було скасовано лейбористське законодавство про «об'єднані» школи, таким чином 260 граматичних шкіл, які ще залишилися (з 5 тис. державних) здобули шанс на виживання. Закон від 1986 року був спрямований на підвищення стандартів освіти, реорганізацію управління школами і процесом навчання, розширення складу шкільних рад із залученням бізнесових структур. Відповідно до цього закону в об'єднаних школах запроваджувалася більш диференційована оцінка знань учнів. Так, діти, які досягли 16 років, отримували за результатами екзаменів сім видів атестатів, які визначали їх подальше навчання чи спеціалізацію. Законом від 1988 року передбачалося впорядкування всієї системи навчально-виховної роботи на базі єдиних шкільних програм. Закони від 1986 та 1988 років передбачили створення мережі міських технологічних коледжів [13; 23, с.105-110; 24, с.22-26].

Дослідниця Явнова І. І. в своєму науковому доробку вказує на те, що десятирічне правління М.Тетчер може бути розцінене як час «золотого фонду освіти». Коли вона стала прем'єр-міністром, у Великобританії була вибіркова система вищої освіти, а десятиліттям пізніше цього вже не було. Дана історична зміна інтерпретувалася науковцями по-різному: то як руйнування високого академічного рівня, то як поглиблення кризи в сфері освіти [15; 16].

А. А. Сбруєва в своїй статті переконливо стверджує, що не всі заходи, проведені в сфері освіти урядом М. Тетчер, були бажаними для неоконсерваторів. В першу чергу це стосується безкоштовної освіти. Оскільки, за твердженням авторки, безкоштовність освіти являла собою для консерваторів скоріше вимушену тактику освітніх реформ, а не принцип, прихильність до якого вони декларували. Принциповою ж була їхня націленість на ринковий характер розвитку соціальної сфери взагалі та освіти зокрема, що, будучи реалізованою у повному обсязі, суперечить ідеї безкоштовності [23].

Дослідниця Яременко Н. В. своє дослідження присвятила реформам приватної школи. Вона схвально ставиться до освітньої реформи М. Тетчер. Закон 1980 року найбільше вплинув, на її думку, на приватну освіту. У батьків з'явилася можли-

вість переводити дітей із звичайних шкіл до «незалежної школи» з частковим або навіть повним покриттям платні за навчання коштами уряду. На відміну від чинної раніше «королівської стипендії» ініціатива підтримки талановитої учнівської молоді виходила вже від держави. Авторка зазначає, що 400 незалежних шкіл, які взяли участь у програмі державних субсидій для навчання здібних дітей із малозабезпечених родин, одержали близько 130 мільйонів фунтів стерлінгів на рік. У середньому в кожній такій школі було 15% учнів, навчання яких оплачувала держава, а всього на ці гроші навчалось 40 тисяч підлітків із середніх і нижчих соціальних прошарків [24].

Необхідно зазначити, що теоретична модель реформування шкільної освіти, яку пропонували неоконсерватори, завжди корегувалася життям і тетчеризм діяв не шляхом відмови від старої практики, а через поєднання старої, соціал-реформістської, та нової неоконсервативної моделей.

Особливо гострою проблемою Великобританії була житлова проблема. Дослідниця Гризунова О. В. відзначає, що найбільш за все Тетчер пишалася тим, що її програма тетчеризму дозволила кожному громадянину Англії мати власний будинок. Тобто відбувся викуп своїх будинків у муніципалітетів [25, с.3].

В 1979 році уряд терміново провів через парламент програму роздержавлення житла, яка передбачала, що кожен бажаючий міг на порівняно пільгових умовах (розстрочка виплати вартості будинку, невисока оцінка) придбати житло, в якому він проживає, і отримати всі права власника. С. П. Перегудов наводить факти того, що десятки, а потім і сотні тисяч сімей ставали власниками будинків, а до кінця 80-х років їх кількість перевищила мільйон. Це склало п'яту частину всього муніципального житлового фонду, доля якого скоротилась з 30% в кінці 70-х років до 25% в 1988 [13, с.208-209].

В проаналізованій нами літературі стверджується що, уряд Маргарет Тетчер запровадив принцип свободи вибору та заохочення різноманітних видів приватного страхування. Водночас ставилося завдання піднести роль державного соціального страхування і збереження його лише для тих, хто не був у змозі користуватися послугами приватного сектору. Через низку законів консервативний уряд істотно скоротив допомогу безробітним, головним чином шляхом скасування практики визначення цієї допомоги відповідно до розмірів зарп-

лати і подальшого її підвищення залежно від зростання цін. Що ж до пенсій, як засвідчують наукові джерела, то тетчерівський уряд відмовився від їх періодичного підвищення у зв'язку із зростанням зарплати й запровадив систему «прив'язки» до рівня цін. Таким чином, розрив між зарплатою і пенсіями помітно зріс. За таким же принципом були скасовані і надбавки пенсій інвалідам, вдовам, матерям-одиначкам. За деякими даними, тільки «економія» держави на пенсіях склала в 1979–1988 роках 4 млрд. фунтів стерлінгів [11 с.53-60; 13].

Дослідники наголошують на тому, що консерватори ставили собі у заслугу те, що помітно зросли недержавні джерела доходів пенсіонерів, оскільки $\frac{3}{4}$ з них засвідчили, що мають особисті заощадження, завдяки чому їхні прибутки збільшуються щорічно на 7 відсотків. Загалом наприкінці 1980-х років процес комерціалізації пенсійного обслуговування розширився і майже половина економічно активних британців брала участь у пенсійних фондах своїх підприємств. Що ж стосується самих пенсіонерів, то на початок 1990-х років майже 90 відсотків з них мали, крім державної пенсії, ще одне джерело існування.

Таким чином, більшість джерел засвідчують, що у соціальній сфері тетчеристи запровадили своєрідний гібрид європейської та американської соціальних систем. Проте С.П. Перегудов та А.А. Терентьев не погоджуються з цією думкою. Так, насправді тетчеристи використали не типовий підхід для реформування держави загально-го благоденства. Замість того, щоб протиставляти приватні і державні системи соціального обслуговування, тетчеристи спробували поєднати їх, запроваджуючи приватну практику в державній структурі. Уряд Тетчер заохочував розвиток приватних лікарень, клінік, аптек і приватного медичного страхування. Основну заслугу консерватори бачили в тому, що завдяки їхнім зусиллям помітно зросли недержавні джерела прибутків пенсіонерів. На початку 1990-х майже 90% пенсіонерів, крім державної пенсії, мали ще одне джерело прибутку. Але, на думку низки авторів, призупинивши тенденцію до «європеїзації» системи, Тетчер і її уряд не зміг її «американізувати» [13; с.246-247].

Вивчена література дозволяє з'ясувати методи та механізми запровадження урядом Тетчер «ринкових» засад в медицині, передачу приватному капіталу на контрактній і конкурентній основі різного роду допоміжних служб (прання білизни, прибирання, догляд за хворими) Вартість цих послуг,

за даними Національної служби охорони здоров'я (НСОЗ), склала у 1983 році 1 млрд. фунтів стерлінгів, тому конкуренція виявилася вельми жорсткою. Одним із негативних наслідків стало скорочення медичного персоналу. Важливим нововведенням тетчерівського уряду в діяльності НСОЗ стала реформа його структур та керівництва, переведення на ринкові засади, запровадження методів сучасного менеджменту. Поширювалася практика передачі приватним фірмам права на управління різними функціональними підрозділами і системі охорони здоров'я. Крім комерціалізації державної системи охорони здоров'я, уряд неоконсерваторів всіляко заохочував розвиток приватних лікарень, клінік, аптек і приватного медичного страхування. В результаті, якщо 1979 року ними користувалися 2 млн. осіб (5%), то 1986 року ці цифри зросли відповідно до 5 млн. (9%) [15; 16].

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що соціальна політика уряду М. Тетчер при-

вертає увагу вітчизняних та зарубіжних науковців. Виокремлена нами в окремі групи документальна та історіографічна база, її аналіз й систематизація дозволяє з'ясувати соціальні, економічні, політичні та ідеологічні чинники, що зумовили поворот британської консервативної партії до соціальної проблематики в 80-х рр. ХХ століття; напрями, методи та механізми реалізації комплексу реформ в освіті, медицині, житловому будівництві, соціальному страхуванні; окреслити і простежити проблеми, які виникали в контексті соціального реформування. Попри це, подальших наукових пошуків потребує визначення чітких параметрів соціальної моделі тетчеризму, її складових, уточнення категоріально-понятійного апарату у царині соціальної політики, законодавчого забезпечення реформ у сфері соціального страхування, пенсій, комерціалізації освіти та медицини.

ПОСИЛАННЯ:

1. Фридман М. Капитализм и свобода. – М.: Новое издательство, 2006. – 240 с.
2. Хайек Ф. Индивидуализм и экономический порядок. – М.: Социум, 2016. – 432 с.
3. Тэтчер Маргарет. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира /Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2003. – 504 с.
4. Тетчер Маргарет. Я вірю. – Консерватизм: Антологія / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. – С. 422 – 430.
5. Тетчер Маргарет. Виміри консерватизму. – Консерватизм: Антологія / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. – С. 27 – 42.
6. Тетчер Маргарет. Свобода та обмежене врядування. – Консерватизм: Антологія / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. – С. 725 – 735.
7. [Електронний ресурс]- Режим доступу: <http://www.margarethatcher.org/archive/>
Thatcher, M. Interview for Central Office of Information / M. Thatcher [Electronic resource].-1991.-Mode of acces: <http://www.margarethatcher.org/document/104202>
8. Воспоминания о Мэгги. Портрет М. Тэтчер / пер. с англ.; сост. Дейл Иэйн. – К.: Знання-Прес, 2003. – 349 с.
9. Перегудов С. П. Тэтчер и тэтчеризм. –М.: «Наука», 1996. –301с.
10. Перегудов С. Неоконсервативная модель общественных отношений (социально-экономический аспект) // Мировая экономика и международные отношения. – 1990 – №11. – С. 48–62.
11. Замятин Л. Тэтчеризм // Международная жизнь. – 1989. - №7. – С.53–63.
12. Гаджиев В. С., Перегудов С. П. и др. Современный консерватизм. – М.: «Наука», 1992. –264 с.
13. Перегудов С. П., Терентьев А. А. Самая влиятельная женщина. «Железная леди» Маргарет Тэтчер. – Москва: Яуза: Эксмо, 2014. – 384 с.
14. Явнова И. И. Маргарет Тэтчер: жизнь после от ставки // Актуальные вопросы общественных наук, социологии, политологии, философии. –2014. – № 41–42. –С. 130-133
15. Явнова И. И. Внутриполитическая деятельность консервативного правительства М. Тэтчер 1987–1990 гг. // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы истории и практики. –2015. –№12 (64). –С. 215–217
16. Явнова И. И. Проблемы социального реформирования в политике консервативного правительства М. Тэтчер (1979–1990 гг). –Диссертация. –Уфа. –2002. –.152 с.
17. Вірченко В. В. Передумови та наслідки соціально-економічних реформ Маргарет Тетчер і Беназір Бхутто // Формування ринкових відносин в Україні. –2011. –№6. –С. 98–102.
18. Перегудов С. П. Маргарет Тэтчер // Вопросы истории. –1988.- №10. –С.60–83.

19. Бунькова Л. А. Опыт социального реформирования консервативных правительств Маргарет Тэтчер и Джона Мейджора в Великобритании // Вестник Нижневартковского государственного университета. –2008. –№3. – С.1–9.
20. Камінський М. І. Неоконсервативні реформи кабінету М. Тетчер (кін. 70-х-80-х рр. XX ст.) // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2013. – Випуск № 10. – С. 34–37.
21. Трубайчук А.Ф., Черевко О.С. Особливості соціально-економічної політики британських консерваторів у 1979–1990 рр. // Український історичний журнал. – 1999. –№ 2. – С. 125 – 133.
22. Трубайчук А.Ф., Черевко О.С. Особливості соціально-економічної політики британських консерваторів у 1979–1990 рр. // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 88 – 96.
23. Сбруева А. А. Освітні реформи 80-х – 90-х рр. XX ст. : англійський досвід / А. А. Сбруева // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2003. – Випуск № 10. – С. 105–110.
24. Яременко Н. В. Особливості урядової політики в галузі приватної освіти Англії (80-ті роки XX ст. –початок 90-х рр. XX ст.) // Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти. –2015. – Т.2. –№2. – С.22-26
25. Грызунова Е. В. Тэтчеризм как «экономическое чудо» Великобритании // Актуальные вопросы экономических наук: материалы II Международной научной конференции (г. Уфа, апрель 2013 г.). –Уфа: Лето, 2013. – С.1-3.

Punko V. Social policy of the government of Margaret Thatcher: the historiography of the problem / Donetsk national University named after Vasyl Stus

The article analyzed and systematized historiographical sources of the main groups of theoretical and practical foundations of neoconservatism, his British model «Thatcherism» in the field of social policy; the methods, tools and results of the government of Margaret Thatcher in the implementation of social policy and research prospects of further problems.

Keywords: Historiography, neoconservatism, Thatcherism, monetarism, Margaret Thatcher, privatization, «democracy owners», unemployment, social welfare, anti-egalitarian tendencies, consumers of education, «middle class».

Пуцько В.М. Социальная политика правительства Маргарет Тэтчер: историография проблемы / Донецкий национальный университет имени Василия Стуса

В статье систематизируются и анализируются основные группы историографических источников о теоретических и практических основах неоконсерватизма, его британской модели «тэтчеризма» в области социальной политики; о методах, инструментах и результатах правительства Маргарет Тэтчер в реализации принципов социальной политики и о дальнейших перспективах исследования проблемы.

Ключевые слова: историография, неоконсерватизм, тетчеризм, монетаризм, Маргарет Тэтчер, приватизация, «демократия собственников», безработица, социальное обеспечение, антиегалитарные тенденции, потребители образования, «средний класс».

Стаття надійшла до редакції: 23.01.2017

Рекомендовано до друку: 20.02.2017